

1. Αποψη του χώρου του ιερού και του λιμανιού της Μουνιχίας.

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΜΟΥΝΙΧΙΑΣ

Στη νότια πλευρά του λιμανιού της Μουνιχίας, ευρύτερα γνωστού ως Τουρκολίμανου, δεσπόζει μια μικρή χερσόνησος, ενώ ακριβώς στα νότιά της βρίσκεται ένα γησάκι, η Σταλίδα (εικ. 1). Η χερσόνησος δανείστηκε το όνομά της από έναν πρωθυπουργό της Ελλάδας, τον Α. Κουμουνδούρο, του οποίου η έπαυλη είχε χτιστεί τον περασμένο αιώνα στο υψηλότερο σημείο της (εικ. 2). Η κατεδάφιση της έπαυλης αυτής το 1935, προκειμένου να οικοδομηθεί στη θέση της το κτήριο του Ναυτικού Ομίλου Ελλάδας, έδωσε την ευκαιρία μιας ανασκαφικής έρευνας στο χώρο, σωστικού χαρακτήρα. Μια δεύτερη έρευνα έγινε το 1984, περιορίστηκε όμως στο χώρο κάτω από το μέσο του κτηρίου, σε μια μικρή έκταση. Οι έρευνες αυτές, αν και περιορισμένες χρονικά και τοπικά, αποκάλυψαν τα λείψανα μιας σημαντικής αρχαίας θέσης, του ιερού της Αρτέμιδος Μουνιχίας (Σχέδιο).

Λυδία Παλαιοκρασά

Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η σημασία του ιερού για την περιοχή του Πειραιά, αλλά και για ολόκληρη την Αττική, διαπιστώνεται από τις μαρτυρίες της γραπτής παράδοσης, ήδη από την αρχαιότητα. Η υπόσταση της λατρευόμενης θεάς είχε άμεση σχέση με την εφηβική ηλικία και τις διαδικασίες ενηλι-

κίωσης των νεαρών Αθηναίων, παρθένων και εφήβων. Ήταν λοιπόν φυσικό να προκαλέσει το ενδιαφέρον της αρχαίας γραμματείας, που διέσωσε αρκετές πληροφορίες για την τοπογραφία της περιοχής του ιερού και κυρίως για τη λατρεία της θεάς.

Η θέση του ιερού ταυτίστηκε, από τον αρχαιολόγο Ι. Θρεψιάδη, με βάση τα ευρήματα της σύντομης ανασκαφικής έρευνας στο χώρο, που διεξαγόταν ενώ είχε ήδη αρχίσει η ανέγερση του κτηρίου του Ναυτικού Ομίλου (εικ.3). Έτσι η ανασκαφή δεν ήταν συστηματική, ποτέ δεν

2. Η χερσόνησος Κουμουνδούρου, από τα θόρεια (1889).

ολοκληρώθηκε και κατά το μεγαλύτερο μέρος της έγινε με τάφρους, με αποτέλεσμα να υπάρχουν αρκετά αδιευκρίνιστα προβλήματα. Στην ασαφή εικόνα των ερειπίων συντέλεσαν βέβαια και οι προηγούμενες οικοδομήσεις στο χώρο, που είχαν εξαφανίσει πολλές ενδείξεις, ιδιαίτερα στην κορυφή του λόφου, και επέφεραν μεγάλες καταστροφές στα οικοδομικά λείψανα του ιερού καθώς και στη στρωματογραφία της επίχωσης. Ωστόσο, παρά την αποσπασματική τους κατάσταση, τα πολυπληθή ευρήματα των ανασκαφών, σε συνδυασμό με τις μαρτυρίες της γραπτής παράδοσης, οδήγησαν στη μερική αποκατάσταση της μορφής του ιερού και την ανασύνθεση της ιστορίας του, καθώς και της λατρείας και της φύσης της θεάς.

Η αρχαιότερη μαρτυρία για το ιερό παρατίθεται σε ένα χωρίο του Ηροδότου (Θ 77), ενώ σύγχρονο σχεδόν είναι ένα ενεπίγραφο θράσυμα κρατήρα, που οδήγησε τον Ι. Θρεψιάδη στην ταύτιση του ιερού (εικ.4). Ωστόσο, τα κινητά ευρήματα που έδωσαν οι δύο ανασκαφές ανάγνωση την ίδρυση του τουλάχιστον στον 10ο π.Χ. αι. και διαγράφουν σαφέστερα την ιστο-

ρία του ιερού και γενικότερα του χώρου, που καλύπτει χρονική περίοδο μεγαλύτερη από τρεις χιλιετίες. Η λειτουργία του ιερού φαίνεται ότι διήρκεσε περίπου δεκατέσσερις αιώνες.

Κατά την παράδοση, το ιερό ιδρύθηκε από τον ήρωα Μούνιχο, μυθικό βασιλιά της Αττικής, επώνυμο του λιμανιού και της περιοχής. Μια άλλη μαρτυρία (Ευσταθίου, Σχόλ. Ιλιάδος Β 732) αποδίδει την ίδρυση σε κάποιον Έμβαρο, για τον οποίο όμως άλλες πηγές παραδίδουν ότι ήταν ο πρώτος ιερέας της θεάς. Ο Έμβαρος είχε εξασφαλίσει την κληρονομική ιερωσύνη στο ιερό για την οικογένειά του, ως αντάλλαγμα για την προσφορά της κόρης του στη θεά, προκειμένου να απαλλαγεί ο πληθυσμός από έναν λοιμό. Αιτία του λοιμού ήταν ο φόνος μιας άρκτου, που είχε παρουσιασθεί στο ιερό και προξενούσε καταστροφές. Τελικά όμως ο Έμβαρος απέφυγε τη θυσία της κόρης του, αντικαθιστώντας την την τελευταία στιγμή με μια γίδα. Σε ανάμνηση αυτού του περιστατικού, σύμφωνα με χρησμό, οι κόρες έπρεπε να «αρκετούν» στη θεά πριν από το γάμο τους. Με μικρές διαφορές, ο τόπος της ιστορίας μετατίθεται από άλλες πηγές στο ιερό

της Αρτέμιδος στη Βραυρώνια ή την Αυλίδα. Η παράδοση που εντοπίζει τη δράση στο ιερό της Μουχινίας είχε σκοπό να αιτιολογήσει την τέλεση της αρκτείας στο ιερό, την κληρονομική ιερωσύνη και τη θυσία της γίδας, κατάλοιπο ίσως ανθρωποθυσίας από παλαιότερες εποχές.

Οι μαρτυρίες της φιλολογικής παράδοσης είναι η κυριότερη πηγή πληροφοριών για την αρκτεία. Πρόκειται για τη «θητεία», την αφιέρωση των Αθηναίων παρθένων για ένα ορισμένο διάστημα στη θεά, που αποτελούσε άλλωστε και τη σημαντικότερη εκδήλωση της λατρείας στο ιερό της Μουχινίας και της Βραυρώνιας. Η αρκτεία είχε το χαρακτηρισμό μύησης για την εφηβεία και το γάμο, αποτελούσε τη μετάβαση από την παιδική στην εφηβική ηλικία και είχε σκοπό την προετοιμασία των παρθένων για το γάμο, επιζητώντας παράλληλα τον εξευμενισμό της θεάς για το γάμο που θα ακολουθούσε, «όπως προτεβραπευμένης Ἀρτέμιδος οὕτως ἐπὶ τὰ Ἄφροδιτης ἴωσι» (Λιβανίου Λόγοι Υ, 29). Η τελετουργία της αρκτείας περιλάμβανε την «καθίρωση» των παρθένων, που ονομάζονταν άρκτοι, στη θεά, θυσία και τέλεση του μ-

3. Αποψη του χώρου του ιερού κατά τις εργασίες του 1935, από τα βόρεια.

στηρίου, στο οποίο συμμετείχαν οι παρθένοι μιμούμενες την αρκτο, το ιερό ζώο της Αρτέμιδος. Ο ρόλος της αρκτου στο μυστήριο της αρκτικής είναι αναμφίβολα σημαντικός και ανάγεται στην υπόσταση της Αρτέμιδος ως θεάς της φύσης και της γονιμότητας. Απεικονίσει των άρκτων μας σώζονται σε μικροσκοπικά προχειροφτιαγμένα αγγεία, που αποτελούν μια πολυάριθμη ομάδα ανάμεσα στα ευρήματα του ιερού. Πρόκειται για κρατηρίσκους με υψηλό πόδι και τυποποιημένη διακόσμηση, που είχαν λατρευτικό χαρακτήρα και χρησιμοποιούνταν είτε ως θυμιατήρια, είτε περιείχαν στερεές ή υγρές προσφορές (εικ. 5, 6). Παρόμοια αγγεία έχουν βρεθεί σε άλλα αττικά ιερά Αρτέμιδος, στη Βραυρώνα, στην Ακρόπολη των Αθηνών, στη Λούτσα (Αραφινίδες Αλές) κ.α. Τα αγγεία αυτά χρονολογούνται κυρίως στον 5ο π.Χ. αι. και φέρουν μελανόμορφες παραστάσεις κοριτσιών, γυμνών ή ντυμένων, που τρέχουν, βαδίζουν ή χορεύουν, συχνά μπροστά σε θωμόεις ή φοινίκες, κρατώντας στεφάνια, ταινίες, δάδες ή κρόταλα. Σε ορισμένα θραύσματα σώζονται μορφές ελαφιών, των ιερών ζώων της θεάς.

Γενικότερα, η λατρεία της

Αρτέμιδος Μουνιχίας ήταν συνδεδεμένη με τελετουργίες και έθιμα ενηλικίωσης. Εκτός από τις μικρές Αθηναίες, και οι έφηβοι κατά τη διάρκεια της θητείας τους είχαν ορισμένα καθήκοντα προς την προστάτιδά τους θεά. Καθώς μας πληροφορούν αρχαίες επιγραφές, οι έφηβοι συμμετείχαν στη γιορτή της θεάς, που διεξαγόταν στις 16 του μήνα Μουνιχίωνα (περίπου στο τέλος Απριλίου). Έπαιρναν μέρος σε αγώνες με τα ιερά πλοία, σε θυσίες στη θεά και σε πομπές προς τιμήν της. Μια επιγραφή επίσης, που θρέθηκε στον Κεραμεικό των Αθηνών, μαρτυρά και τη λατρεία από τους εφήβους του Μουνίχου (Μουσ. Κεραμεικού Ι 64). Αναμφίβολα ο καταλληλότερος τόπος για τη λατρεία του ήρωα ήταν το ιερό της Αρτέμιδος, του οποίου θεωρούνταν ιδρυτής. Με το ιερό τέλος μπορεί ίσως να σχετισθεί και ο θωμός που ιδρύσε ο Θρασύβουλος προς τιμήν της Αρτέμιδος Φωσφόρου, μετά την κατάληψη του Πειραιά από τους δημοκρατικούς, το 403/2 π.Χ.

Ένα τελευταίο ζήτημα, για το οποίο μας πληροφορεί η αρχαία γραμματεία, είναι η ανάθεση στη θεά ενός είδους πλακούδων με κεριά, των αμφιφώ-

των. Η προσφορά τους σχετίζεται με την υπόσταση της θεάς ως Εκάτης και Φωσφόρου και φαίνεται ότι ανάγεται σε έθιμα του απλού λαού, που δεν εντάσσονταν στις επίσημες, τις «δημοτελείς» γιορτές.

Τις παραπάνω μαρτυρίες της γραπτής παράδοσης επιβεβαιώνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα, ενώ για ορισμένα ζητήματα αντλούμε πληροφορίες από τα ίδια τα μνημεία, κυρίως όσον αφορά τη μορφή του ιερού.

Το ύψωμα της χερσονήσου περιέβαλλε τείχος, το οποίο είναι ορατό και σήμερα σε ορισμένα σημεία. Από την οχύρωση αυτή είναι επίσης ορατό το ανώτερο τμήμα ενός κυκλικού πύργου, ο οποίος περιβαλλόταν βόρεια, δυτικά και νότια από ένα συγκρότημα ισχυρών αναλημματικών τοίχων (εικ. 7, Σχέδιο). Ακριβώς στα νότια των αναλημμάτων αποκαλύφθηκε τμήμα ενός μεταγενέστερου ορθογώνιου κτίσματος, που αποτελούσε πιθανότατα κάποιο βοηθητικό κτήριο του ιερού, ίσως μια στοά. Τα λείψανα των τοίχων και του κυκλικού πύργου αποδίδονται στις ανοικοδομήσεις των τοίχων του Πειραιά στον 4ο π.Χ. αι. Το αρχαιότερο από τα σωζόμενα ερείπια θεωρείται ο κυκλικός πύργος, που ανάγεται πιθανό-

4. Θραύσμα ενεπίγραφο από το χείλος κρατήρα (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

5. Κρατήριακι (Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο).

6. Θραύσματα κρατήριακών με παραστάσεις άρκτων (Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο).

8. Θραύσματα πήλινων ειδωλίων κοριτσιών και νηπίου (Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο).

τατα στην ανοικοδόμηση των τειχών επί Κόνωνος (394 π.Χ.). Στο τέλος του 4ου αι. έγινε μια εκτεταμένη αναμόρφωση στο ιερό. Στο υψηλότερο σημείο της χερσονήσου αχρηστεύθηκε ο κυκλικός πύργος και ενωματώθηκε στο συγκρότημα των αναλημματικών τοίχων, δημιουργώντας ένα ισχυρό άνδρηρο (πόδιο), που προοριζόταν για τη στήριξη και την προβολή ενός σημαντικού κτίσματος, αναμφίβολα του ναού της θεάς (Σχέδιο). Από τους τοίχους αυτούς μικρά μόνο τμήματα είναι ορατά σήμερα, ανάμεσα στην πλώσινα θλάτση των κήπων του Ναυτικού Ομίλου. Ο ναός του τέλους

του 4ου αι. θα διαδέχθηκε έναν παλαιότερο, του οποίου την ύπαρξη θα πρέπει, με βάση τα αρχαιολογικά δεδομένα, να θεωρήσουμε βέβαιη. Με την πρώτη οικοδομική δραστηριότητα στο ιερό σχετίστηκαν τρία τμήματα τοίχων ύστερων αρχαϊκών χρόνων, οι δύο από τους οποίους είναι αναλημματικοί (Σχέδιο). Γνωρίζουμε ότι ο Ιππίας τείχισε την περιοχή της Μουνιχίας στα 511/10 π.Χ. Οι τοίχοι λοιπόν θα μπορούσαν να σχετισθούν με τις εργασίες αυτές, ο αναλημματικός τους χαρακτήρας ωστόσο ταιριάζει περισσότερο σε μια αναμόρφωση του χώρου του ιερού στην εποχή αυτή.

Δυστυχώς δεν μας σώζονται άλλες μαρτυρίες για τη μορφή του ιερού. Μόνο την εισοδό του μπορούμε να τοποθετήσουμε υποθετικά στη Δ. ή τη ΒΔ. πλευρά του λόφου, όπου θα κατέληγαν οι δρόμοι από την Ιπποδάμειο Αγορά και το λιμάνι της Μουνιχίας. Για τον πρώτο δρόμο γνωρίζουμε από τον Ξενοφώντα (Ελληνικά II. I, II) ότι οδηγούσε από την Ιπποδάμειο Αγορά στα ιερά της Αρτέμιδος Μουνιχίας και Βενδίδος και ήταν πολύ πλατύς, αφού χρωρούσε κατά το πλάτος του εξήντα παρατεταγμένους οπλίτες. Την ιστορία του ιερού και την υπόσταση της λατρευόμενης σε

αυτό θεότητας ανασυνθέτου, ωστόσο, κυρίως τα κινητά ευρήματα των ανασκαφών (εικ. 8, 9). Το υλικό αυτό, παρόλο που σώζεται αποσπασματικά, είναι πολυπληθέστατο και περιλαμβάνει θραύσματα γλυπτών, πήλινων ειδωλίων, αγγείων, επιγραφών, καθώς και ποικίλα μικροαντικείμενα (κοσμήματα, σφραγιδολίθους, υφαντικά θάρη κ.ά.). Τα περισσότερα από τα αντικείμενα αυτά αποτελούσαν αναθήματα των κοριτσιών πριν από το γάμο τους στην Άρτεμη, ως θεά της φύσης, προστάτιδα των παιδιών (Κουροτρόφος), των εφήβων, των γυναικών, του γάμου και της οικογενειακής ζωής. Η θεά εξασφάλιζε τη γονιμότητα του γάμου και τη διατήρηση του γένους. Έτσι, η λατρεία είχε άμεση σχέση με την ευγονία και την ευτοκία και κυρίως με την ενηλικίωση κοριτσιών και αγοριών. Τις παραπάνω ιδιότητες της θεάς μαρτυρούν τα θραύσματα μαρμαρίνων αγαλμάτων και τα πήλινα ειδώλια νηπίων, αγοριών και κοριτσιών (εικ. 8, 9, 10), τα πήλινα ειδώλια γυναικών και πλαγγόνων (κούκλες), καθώς και διάφορα αντικείμενα που ανήκουν στην καθημερινή ζωή της γυναίκας (κοσμήματα, υφαντικά θάρη, σφονδύλια, επίνητρα —σκεύη που χρησιμοποιούσαν για την επεξεργασία του μαλλιού, κλπ.).

Άλλα ευρήματα υπομνηματίζουν τη στενή σχέση της θεάς με το γάμο και την προστάτιδά του, τη θεά Αφροδίτη, ενώ ορισμένα άλλα τονίζουν τη συγγενειά της με το θεό Διόνυσο. Τις σχέσεις με την Αφροδίτη μαρτυρούν οι παραστάσεις με σκηνές γάμου (Επαύλια κ.ά.), οι απεικονίσεις της ίδιας της θεάς, αλλά και η αφθονία αγγείων που σχετίζονται με τις γαμήλιες τελετές (λουτροφόροι, γαμικοί λέβητες) (εικ. 11). Στοιχεία της λατρείας του Διονύσου διαπιστώνονται στην εικονογραφία ορισμένων αγγείων και κυρίως στους χορούς των νεαρών άρκτων. Δεν είναι άγνωστος άλλωστε ο οργιαστικός χαρακτήρας ορισμένων πτυχών της λατρείας της Αρτέμιδος.

Από την κεραμική που προέρχεται από το χώρο του ιερού αντλούμε επίσης τις περισσότερες πληροφορίες για την ιστο-

7. Αποψη του κυκλικού πύργου (1987).

9. Κεφάλια πήλινων γυναικείων ειδωλίων (Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο).

11. Θραύσματα αγγείων (Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο).

10. Πήλινο ειδώλιο αγοριού (Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο).

ρική εξέλιξη της περιοχής. Η αρχή της ιστορίας της ανάγεται στο τέλος της Νεότερης Νεολιθικής Περιόδου και συνεχίζεται ως τη Μεσοελλαδική Εποχή. Η εγκατάσταση στο χώρο φαίνεται, όπως υποδηλώνει η χρηστική κεραμική, ότι ήταν οικιστική. Από το τέλος της Μεσοελλαδικής ως την Πρωτογεωμετρική Εποχή υπάρχει ένα μεγάλο κενό στη ζωή του χώρου. Εξαιρεση αποτελεί ο ελάχιστος ευρήματα μυκηναϊκής εποχής, τα οποία ωστόσο είναι δύσκολο να συνδεθούν με τη λειτουργία του ιερού. Όμως, η περιορισμένη και χωρίς σύστημα έρευνα στην περιοχή, σε συνδυασμό με τα λιγοστά ευρήματα Υστεροελλαδικής Εποχής, οδηγούν στην υπόθεση ότι η ζωή στο χώρο δεν σταμάτησε ποτέ. Αναμφισβήτητη η γειτνίαση της θέσης με το λιμάνι και η δημιουργία εμπορικών εγκαταστάσεων, απαραίτητων για τη λειτουργία του, στην ευρύτερη περιοχή της θα διατηρούσαν πάντα ζωτική τη σημασία του χώρου. Άλλωστε, και σε μεταγενέστερες εποχές τη σχέση του ιερού με το εμπόριο και τη ναυτιλία μαρτυρούν όχι μόνο ορισμένα αναθήματα που προέρχονται από περιοχές εκτός Αττικής αλλά και οι πληροφορίες για τη χρήση του θαμνού της θεάς ως ασύλου για τους ναυτικούς που διέπρταν ναυτικά αδικήματα (Λυσίου, Κατά Αγοράτου 24, 29, 52).

Η ίδρυση του ιερού θα πρέπει να τοποθετηθεί τουλάχιστον στον 10ο π.Χ. αι., με τα στοιχεία που διαθέτει σήμερα η έρευνα. Μεγάλη ακμή γνώρισε το ιερό στον 8ο και 7ο αι., καθώς συνάγεται όχι μόνο από την κεραμική αλλά και από τα άφθονα πήλινα ειδώλια της εποχής αυτής. Παράλληλα με τα αγγεία μεγάλου μεγέθους, διακοσμημένα από ικανούς ζωγράφους, υπάρχουν άφθονα θραύσματα από ταπεινά αγγεία δεύτερης ποιότητας, που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες μιας φθηνής αγοράς. Μια δεύτερη άνθηση σημειώνεται τον 5ο π.Χ. αι., κυρίως μετά τους περσικούς πολέμους, όταν φαίνεται ότι η λατρεία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα, με κυριότερη εκδήλωσή της την αρκτεία. Ο 4ος αι. ήταν επίσης μια από τις σημαντικότερες περιόδους στη ζωή του ιερού, του οποίου η παρακμή διαφαίνεται από το τέλος του 3ου π.Χ. αι. Μαρτυρίες για την καταστροφή του ιερού δεν υπάρχουν, η παρακμή του όμως συμβαδίζει με την παρακμή ολόκληρου του Πειραιά, «οί δὲ πολλοὶ πόλεμοι τὸ τεῖχος κατήρειψαν καὶ τὸ τῆς Μουνιχίας ἔριμα, τὸν τε Πειραιὰ συνέστειλαν εἰς ὀλίγην κατοικίαν, τὴν περὶ τοὺς λιμένας καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Διός» (Στράβων 9, 1, 15). Ορισμένα θραύσματα αγγείων, ωστόσο, κυρίως λυχνariών, μαρτυρούν την επιβίωση του ιερού πιθανότατα ως το τέλος του

4ου μ. Χ. αι. Η πολύπτυχη φύση της θεάς, άμεσα συνδεδεμένη με την καθημερινή ζωή και με σημαντικά γεγονότα της κοινωνικής ζωής των πολιτών, αλλά και με τη θέση του ιερού (Χαίρε, πότνια Μουνιχίη λιμενσκοπέ. Καλλιμάχου, Ἄρτεμις III, 259), δικαιολογεί απόλυτα τη μακράνωση ζωής του. Η Άρτεμις Μουνιχία προστάτευε τους πιστούς της, κυρίως τα παιδιά και τις γυναίκες, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους, διατηρώντας πρωτεύουσα θέση στα σημαντικότερα γεγονότα της, τη γέννηση, την ενηλικίωση και το γάμο. Παρ'αυτούς όμως ότι στη λατρεία της Μουνιχίας δεν διαπιστώνονται χθόνια στοιχεία, όπως στη συγγενική λατρεία της Βραυρώννας, όπου ο θάνατος των γυναικών στη γέννα τους κατείχε σημαντική θέση στη λατρεία. Η Άρτεμις Μουνιχία εμφανίζεται κυρίως ως θεά της ζωής.

Βιβλιογραφία

Παλαιοκρασά Α., Το ιερό της Ἀρτέμιδος Μουνιχίας (υπό έκδοση).
Travijs J., Palaiokrassa L., Neue Befunde aus dem Heiligtum der Artemis Mounichia, AM 104, 1989, 1-40.

The Sanctuary of Artemis Mounichia

L. Palaeokrassa

The ruins of the sanctuary of Artemis Mounichia were discovered in 1935, during construction works, on the south side of the Mounichia harbour — the present Tourkolimano — and on the Koumoundouros peninsula. The researched finds indicate that life at this site already existed in the last phase of the Neolithic Age. Furthermore, it has been ascertained that the cult of the goddess was active in the tenth century BC and reached its climax in the eighth and seventh centuries. The finds dating mainly from the fifth century BC and especially the small craters with the double handles prove that the cult and religious hypostasis of the goddess corresponded to those of the Vravronian Artemis. The performed rites are related to the entering maturity procedure of the young Athenian korai and ephēbi and the Arctalia ritual is also here an indispensable part of the typikon, as in Vravron.